

vremena ugledalo svjetlo dana na hrvatskom jeziku. I, kao što je istaknuto u predgovoru, hrvatski prijevod knjige zahvala je ovom labinskom ljekarniku, ali i povjesničaru iz XVIII. st. na njegovu doprinosu istraživanju labinske povijesti.

Martina Batel

Attilio Krizmanić,

Pulska kruna. Pomorska tvrđava Pula. Fortifikacijska arhitektura austrijskog razdoblja, Istra kroz stoljeća, Kolo XII., 68. i 69. knjiga, Pula: Čakavski sabor, 2009., 257 + 253 str.

Nakon više desetljeća zaborava i skoro potpunog ignoriranja, Pomorska tvrđava Pula sa svojim impresivnim arhitektonskim fortifikacijskim cjelinama napokon je dobila ozbiljnu i iscrpnu znanstvenu studiju. Radi se o hvalevrijednom rezultatu istraživanja arhitekta Attilija Krizmanića, dugogodišnjeg voditelja Odjela za graditeljsko naslijeđe Grada Pule, vjerojatno najvećem poznavaoocu pulske arhitektonske baštine s vrlo bogatom životnom biografijom u struci. Autor je više knjiga posvećenih arhitekturi i urbanom razvoju Pule, od kojih svakako treba spomenuti radove o pulskoj komunalnoj palači i onaj o kompleksu Sv. Franje, koji će uskoro izići iz tiska.

Ova publikacija, podijeljena u dvije knjige (u njihovu je CIP-u kao mjesto izdanja naveden Žminj, a kao godina izdanja 2008.), minuciozno analizira jedno od najvrjednijih arhitektonskih bogatstava Pule XIX. i početka XX. stoljeća, koje zaslužuje adekvatnu zaštitu i valorizaciju, što autor vrlo detaljno obrazlaže. Radi se, dakle, o studiji o fortifikacijskoj arhitekturi pulske ratne luke u doba austrijskog carstva, na čijoj bazi nastaje i transformacija Pule u moderan srednjoeuropski grad.

Prva knjiga dijeli se na dvije velike cjeline kojima prethodi predgovor Miroslava Bertoše. U prvom poglavlju predstavljena je povijest fortifikacijske arhitekture u okviru obrambenog sustava Pule tijekom XIX. i XX. stoljeća do 1918. Ovo je dugo razdoblje podijeljeno u četiri vremenske etape: 1797. – 1813.; 1813. – 1850.; 1850. – 1875. i 1875. – 1918. Povezujući poznate činjenice o političkim promjenama u Istri autor ističe da je kroz dugo povijesno razdoblje, zbog svoje prirodne konfiguracije, luka postala glavni gospodar-

ski resurs grada. Nakon odluka Bečkog kongresa Istra postaje sastavni dio Habsburškog Carstva čime, prije svega za Pulu, počinje novo razdoblje izrazitog povijesnog razvitka. Upravo je strateška pozicija Pule zajedno s njezinom prostranom lukom bila temelj interesa austrijskih vlasti koje su prepoznale izniman vojni potencijal pulske luke.

Autor obrazlaže kako se u početku austrijska obrana oslanjala na dio mletačkog i francuskog naslijeđa, odnosno na neke lokacije koje su u prijašnjem razdoblju bile važne obrambene točke grada, a koje će se obnoviti ili na kojima će se graditi suvremene obrambene građevine. Krajem tog izrazito važnog razdoblja austrijske vladavine, na državnoj se razini donose važne odluke za grad, a one će bitno utjecati na promjenu njegove urbane slike i pretvoriti ga postupno do 1918. godine u teritorijalnu pomorsku tvrđavu, u jedan od najbolje zaštićenih gradova Habsburške Monarhije. U širem se prostoru luke već za cara Franje I. poduzimaju određene aktivnosti kojima započinje izgradnja obrambenih građevina na nekoliko strateški važnih točaka i prije 1820. godine. Relativno kompaktno gradsko tkivo nastalo tijekom druge polovice XIII. stoljeća, dopunjeno unutar zidina u XIV. i XV. stoljeću, a rastočeno u razdoblju propadanja grada već od XVI. stoljeća, od druge se polovice XIX. stoljeća ponovno rekonstruirao i obnavlja te se prvi put širi izvan bedema po prostornom konceptu koji nameće vojna uprava, usklađenom s raznim planovima Arsenala i planovima obrane grada i zaljeva koji su se počeli ostvarivati od samog početka habsburške vladavine.

Do dolaska cara Franje Josipa I. u Pulu 1850. godine obrambeni sustav zaljeva sporo je napredovao. Utvrđeno je do tada samo 13 lokaliteta započelih prije više od trideset godina. Izvan urbane mreže novih i starih uličnih pravaca grada, temeljem zadanih planova obrane, između 1850. i 1875. godine djelotvornije se i brže nastavlja s gradnjom utvrda i topničkih bitnica. Zapravo, od 1850. godine ubrzano se i neprestano radilo na planovima obrane i na izgradnji novih fortifikacija, a to je nametao ubrzan razvoj ratne tehnike i razorne snage sve novijeg naoružanja. U narednih će se deset godina učiniti četrnaest novih kružnih/segmentnih utvrda, starija će se zdanja bolje zaštititi i naoružati, a izgradit će se sedam novih topničkih bitnica i prvih pet poljskih fortifikacija za bolju obranu do tada slabo osiguranih sjevernih prilaza gradu. Već oko 1860. godine sustav postaje ranjiv zbog napretka u razvoju topništva kojemu je užlijebljenim cijevima povećan domet i razorna moć. To će uvjetovati nova poboljšanja u sustavu obrane grada i zaljeva-luke. Zapravo, od tada, osim interpoliranja novih utvrđenih točaka na razmaku ne većem od

dva kilometra i čestih promjena naoružanja, sustav obrane Pule počinje se širiti isticanjem utvrda i topničkih bitnica u svim smjerovima, u težnji da se napadačevo topništvo drži što dalje od grada, lučke infrastrukture i Ratne mornarice. Da bi se iskoristile pogodnosti koje pruža izražena konfiguracija terena, a prateći logiku smještaja fortifikacija na istaknutijim brežuljcima i strateškim točkama, stvara se kruna odvojenih utvrda i topničkih bitnica na različitoj udaljenosti od grada, od tvrđavske jezgre. Za novu koncepciju obrane zadužena je Inženjerijska uprava u Puli; planirano je poboljšavanje postojećih fortifikacija i podizanje novih širenjem vijenca odvojenih utvrda na svim dominantnim točkama viših brežuljaka, sada na puno većem teritoriju, od pet do osam kilometara od grada te prvi put zahvaća i Brijune.

Znatno unaprjeđenje obrane grada bit će dostatno do sredine osamdesetih godina XIX. stoljeća, kada će pronalazak brizantne granate punjene eksplozivom unijeti temeljite promjene u cijeli obrambeni sustav do Prvog svjetskog rata. Dakle, kružne utvrde gube značenje i prepuštaju mjesto suvremenijim, moćnijim izduženim poligonalnim utvrdama, ukopanima u teren, s ubojitim naoružanjem većeg dometa. Vrlo su dojmljivo obrazložene te ukopane moćne kamene utvrde i kazamatirane topničke bitnice, s obrambenim rovovima, koje redovito imaju na vrhovima kofrove za blisku obranu rova i obrambeni kaponir u grlu za obranu ulaza preko kliznog mosta. Nova naoružanja rezultirat će time da će na nekim od tih utvrda topovi okrenuti prema moru biti skriveni u blindirane čelične kupole s hidrauličnim sustavom okretanja. Posebno je naglašen primjer utvrde Brioni Minor, koja će po obliku i sadržaju poprimiti karakteristike pravog podzemnog autonomnog gradića, dobrim dijelom izdubljenog u živoj stijeni, sa 450 vojnika.

Krizmanić iznosi da će Pula postati tijekom Prvog svjetskog rata teritorijalna tvrđava, najvažnija pomorska baza Jadrana i jedna od većih na Mediteranu, a realno će obuhvatiti ogromno područje od Linskog i Raškog zaljeva do Premanturske punte. Skupina fortifikacija i neprekinutih linearnih bojišnica koje su sačinjavale jedinstvenu teritorijalnu Pomorsku tvrđavu Pula 1917. godine zauzimala je kopneno područje s otocima od oko 700 četvornih kilometara. U tom pulskom obrambenom trokutu krajem svibnja 1915. stacionirano je na fortifikacijama 42500 časnika i vojnika.

Autor s pravom tvrdi da ta bogata nepravilna kruna odvojenih utvrda na gotovo svakom istaknutijem brežuljku oko grada i zaljeva koji brani postupno prostorno preoblikuje vanjsko pročelje Pule i pridonosi rekonstrukciji i prostornom jedinstvu raštrkane izgradnje u gradskome prostoru. Kruna fortifikacija

oko grada daje sada onu kohezijsku prostornu snagu koju su prije rušenja imali srednjovjekovni bedemi. Pulske su fortifikacije, dakle, ostavile neizbrisiv trag u slici i urbanom konceptu Pule, a od tada su i važni orijentiri u pulskome krajoliku.

Općenito o arhitekturi pulskih fortifikacija napominje da njihovo stilsko određivanje odgovara zakonima topništva uz maksimalno odricanje nepotrebnih dekoracija. Time čista geometrija postaje najviši ornament i argument arhitektonske forme. Oblikovanje je u potpunosti podređeno vojnoj strategiji, ratnoj tehnici i razornoj moći topništva, s time što nije izostalo i modeliranje nekih detalja i otvora u duhu historicističkog dekora. Krizmanić još naglašava da su stvaralačkim procesom prilagođavanja različitim ambijentima i uvjetima obrane osobitom tehnikom tradicijske gradnje kamenom nastala autentična arhitektonska zdanja, zadnji primjerci jedne umjetnosti koja je danas nestala, a to je arhitektura fortifikacija. Ljepotu tih utvrda pronalazi i u bezbroj fino oblikovanih detalja, često radom vrhunskih majstora kamenoklesara rafiniranog talenta, ali najviše u čistoj, gotovo suvremenoj kompoziciji kamenih pročelja i korpusa utvrda usidrenih u živoj stijeni i utopljenih u brežuljkasti krajolik grada, s kojim čine organsku cjelinu ne samo po korištenom materijalu, već i po arhitektonskoj kompoziciji. Postignut je, dakle, izuzetan sklad i ravnoteža između umijeća fortificiranja i oslobođene umjetnosti arhitektonskog oblikovanja koja već sredinom XIX. stoljeća zadivljuje svojom čistoćom oblika. Krizmanić, naravno, iskazuje i ljutnju što ta vrhunska arhitektonska djela XIX. stoljeća nisu uvrštena u novu *Enciklopediju hrvatske umjetnosti* (Zagreb, 1995.) zbog vrlo upitne i neprihvatljive konzervativne tvrdnje da se radi “najprije o strogo svrhovitim objektima koji nemaju umjetničke komponente u oblikovanju”. Takvim i sličnim tvrdnjama marginalizirana je, nažalost, ta prvorazredna arhitektonska baština.

Naredno poglavlje prve knjige analizira valorizaciju i zaštitu graditeljskog naslijeđa Pomorske tvrđave Pula u kontekstu prostornoplanske dokumentacije od 1919. godine do današnjeg dana. Na tim je stranicama autor objedinio vrsne elaborate u kojima se prožima njegovo impresivno teorijsko i praktičko znanje. Elaborati urbanističkih i prostornih planova iscrpno su potkrijepljeni terenskom dokumentacijom i fotografskim priložima, stručnom i znanstvenom literaturom. Svoje stavove energično argumentira, ponekad i kroz otvorenu polemiku i kritiku, što si kao stručnjak može apsolutno dopustiti na temelju činjenica koje iznosi.

Druga knjiga, koja čini ovu vrijednu publikaciju je katalog svih građevina, utvrđenih položaja i pratećih objekata obrambenog sustava Pule u XIX.

i XX. stoljeću do 1918. godine. Za svaku od njih navedeni su sljedeći podaci: lokacija, kronologija izgradnje, današnja namjena i uporaba, građevno stanje očuvanosti, tehnika gradnje, građevni materijal, visina građevine i današnje vlasništvo.

Smatram da je Krizmanićev pristup tematici bez sumnje stručan i iznimno znanstveno utemeljen. Ovom je bogatom publikacijom zasigurno sveobuhvatno predstavio slabo poznat i iznimno važan aspekt urbanog identiteta Pule i nedvojbeno dokazao da su habsburške fortifikacije Pule, kao i one građene prije toga, vrhunsko graditeljsko naslijeđe europskog značaja. Posebno su važne argumentirane tvrdnje da se pulske fortifikacije moraju spasiti, obnoviti i vratiti u život, ne samo kao ambijentalna i vrhunska arhitektonska dobra već i, s povijesne točke gledanja i krajolika u kojem su smještene, kao živi muzeji vojne arhitekture, tradicijske tehnike građenja i teritorijalne obrane.

Raul Marsetić

Branko Perović,

Austrougarske vile i kuće u Puli – vraćanje memorije gradu,

Pula: Korina Perović Marković, Dragan Perović / Regional 2010., 283 str.

Razmišljajući o povijesti drevnoga grada kao što je Pula mnogi će najprije pomisliti na rimsku ostavštinu kojom se svaki stanovnik toga grada može ponositi. Međutim, često se zaboravlja na austro-ugarsku baštinu koja se prostire diljem grada, a ne samo u užem središtu. Malobrojna je literatura koja se bavi poviješću austro-ugarske Pule, stoga je ova knjiga i više nego značajna ne samo za urbanu povijest grada, već i za hrvatsku povijest. Kao što se i sam autor Branko Perović izrazio, knjiga *Austrougarske vile i kuće u Puli* zacijelo je vraćanje i ne tako davne povijesne memorije grada. Knjiga je objavljena postumno, a rezultat je dugogodišnjeg mukotrpnog rada autora koji je koristeći postojeću literaturu prikupio i dokumentaciju iz knjižnica i arhiva te obavio razgovore s današnjim vlasnicima vila. Za predgovor knjige je zaslužan pulske gradonačelnik Boris Miletić, dok su recenzije napisali povjesničarka Klara Buršić-Matijašić i Antonio Rubbi, diplomirani inženjer arhitekture.

Urbana povijest Pule doživjela je svoj procvat upravo u doba Austro-Ugarske nakon što je Pula postala njezina glavna ratna luka i time u vrlo